

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ЛІНГВІСТИКИ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ
КАФЕДРА АВІАЦІЙНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Любов ПОМИТКІНА
« _____ » _____ 2022 р.

**КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)**

ЗДОБУВАЧА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВРА
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 053 «ПСИХОЛОГІЯ»

Тема: «Зв'язок самооцінки студентів та агресивної поведінки»

Виконавець: студентка групи ПС-407 Петренко Владислав Максимович

Керівник: доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Яковицька Лада Савеліївна

Нормоконтролер: професор кафедри авіаційної психології Яковицька Лада Савеліївна

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет лінгвістики та соціальних комунікацій

Кафедра авіаційної психології

Спеціальність 053 «Психологія»

Освітньо-професійна програма «Психологія бізнесу»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач випускової кафедри

_____ Любов ПОМИТКІНА

«___» _____ 2022 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання дипломної роботи

Петренка Владислава Максимовича

1. Тема дипломної роботи: «Зв'язок самооцінки студентів та агресивної поведінки», затверджена наказом ректора №477/ст від 05.05.2022.

2. Термін виконання роботи: з 01.03.2022 по 27.05.2022 р.

Вихідні дані до роботи: вибірка – студенти, 20 осіб; у дослідженні були використанні методики: Тест самооцінки особи С.А. Будассі, Тест А. Басса – А. Дарки. Математична обробка була виконана за допомогою дисперсійного однофакторного аналізу.

3. Зміст пояснювальної записки: дипломна робота складається з 2-х розділів. Перший розділ містить теоретичний аналіз явища агресивності та її зв'язку з самооцінкою студентів; у другому розділі представлено емпіричне дослідження зв'язку самооцінки та агресивності студентів.

4. Перелік обов'язкового графічного (ілюстративного) матеріалу: рисунка, таблиці.

5. Календарний план – графік

№ з/пор.	Завдання	Термін виконання	Виконано
1.	Вибір теми та формулювання завдань	Лютий	
2.	Тематичний добір та аналіз наукових праць	Лютий	
3.	Оформлення теоретичної частини	Лютий	
4.	Методологічне обґрунтування емпіричного дослідження	Лютий	
5.	Проведення емпіричного дослідження	Березень	
6.	Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	Березень	
7.	Оформлення дипломної роботи відповідно до ДСТУ	Квітень	
8.	Попередній захист дипломної роботи	Згідно графіку	
9.	Виправлення зауважень, оформлення рецензії	Травень	
10.	Подання дипломної роботи нормоконтролеру та на підпис завідувачу кафедри	За день до захисту	
11	Захист дипломної роботи	17.06.2022	

7. Дата видачі завдання: «7» лютого 2022 р.

Керівник кваліфікаційної роботи _____ Лада ЯКОВИЦЬКА
(підпис керівника)

Завдання прийняв до виконання _____ Владислав ПЕТРЕНКО
(підпис випускника)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до дипломної роботи «Зв'язок самооцінки студентів та агресивної поведінки»: 34 сторінок, 1 рисунок, 2 таблиці, 24 використаних джерела.

АГРЕСІЯ АГРЕСИВНІСТЬ, РІВЕНЬ САМООЦІНКИ, САМООЦІНКА, КОНФЛІКТ.

Об'єкт дослідження – самооцінка студентської молоді.

Предмет дослідження – зв'язок самооцінки студентів та рівня агресивності.

Мета дослідження – визначити та дослідити особливості зв'язку агресивності та самооцінки у студентської молоді.

Методи дослідження: теоретичні; психодіагностичні: тест самооцінки особи С.А. Будассі, Тест А. Басса – А. Дарки. Математична обробка була виконана за допомогою дисперсійного одно факторного аналізу.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дипломної роботи рекомендовано використовувати психологами, соціальними працівниками у роботі з агресивними студентами, а також викладачами при розробці методик та рекомендацій для роботи зі студентами.

ЗМІСТ

Вступ.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗКУ З САМООЦІНКОЮ У СТУДЕНТІВ.....	8
1.1 Теоретичний аналіз агресії та агресивної поведінки особистості	8
1.2 Загальне поняття самооцінки та її становлення	16
Висновок до 1 розділу	25
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ АГРЕСИВНОСТІ ТА САМОЦІНКИ В СТУДЕНСЬКОМУ ВІЦІ	26
2.1 Характеристика методик емпіричного дослідження	26
2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження	27
2.3 Співвідношення даних щодо зв'язку емоційного інтелекту із стратегіями поведінки у ситуації конфлікту	29
Висновок до 2 розділу	31
ВИСНОВКИ.....	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	33

ВСТУП

Проблема агресивності актуальна протягом усього існування людства. Оскільки це торкається всіх і є причиною багатьох катастроф та злочинів. Агресивна поведінка типова для людини, з нею непросто впоратися. Боротьба із власними агресивними імпульсами дуже важлива для встановлення зав'язків у суспільстві та особистого благополуччя.

Тому проблема агресивності особистості стає особливо актуальною. і виходить на перший план наукового розуміння, та її подальше Вивчення не викликає сумнівів. Студентський період є сприятливим періодом для формування самооцінки особистості, оскільки самооцінка особистості сприяє підвищенню фізичного та психічного здоров'я та усвідомлення себе як повноправного члена товариства. Багато психологічних дослідженнях, присвячених студентському віку, питання розвитку адекватної самооцінки найчастіше вивчається глибоко. Саме це століття є центральним періодом у формуванні системи світосприйняття, певних рисах характеру та соціального інтелекту. Крім того, він визначає соціальну адаптацію особи, є регулятором поведінки та діяльності, що виконує захисну функцію, впливаючи на поведінку та розвиток особистості.

Об'єкт дослідження – самооцінка студентської молоді.

Предмет дослідження – зв'язок самооцінки студентів та рівня агресивності.

Мета дослідження – визначити та дослідити особливості зв'язку агресивності та самооцінки у студентської молоді.

Відповідно до мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. Проаналізувати сучасні підходи до визначення самооцінки та теорії агресивної поведінки.
2. Виявити психологічні особливості прояву агресії у студентської молоді.
3. Емпірично дослідити зв'язок самооцінки студентів та рівня їх агресивності.

Методи дослідження. Відповідно до визначеної мети та сформульованих завдань було використано такі методи дослідження:

- теоретичні: аналіз, порівняння, систематизація й узагальнення психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження;

- емпіричні: цілеспрямоване спостереження; тестування; індивідуальні та групові бесіди. Психодіагностичні методики: тест самооцінки особи С.А. Будассі, Тест А. Басса – А. Дарки. Математична обробка була виконана за допомогою дисперсійного одно факторного аналізу.

Практичне значення отриманих результатів. Матеріали дипломної роботи рекомендовано використовувати психологами, соціальними працівниками у роботі з агресивними студентами, а також викладачами при розробці методик та рекомендацій для роботи зі студентами.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ АГРЕСИВНОСТІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗКУ З САМООЦІНКОЮ У СТУДЕНТІВ

1.1 Теоретичний аналіз агресії та агресивної поведінки особистості

Визначення агресії не може ґрунтуватися лише на результатах дій, воно має враховувати наміри людини, здійснює цей акт. Виходячи з цього, багато психологів схильні оцінювати агресію як поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди або болю іншій людині (тварині). Е. Фромм визначає агресію більше широко – як шкода не тільки людині або тварині, а й будь-якого непошкодженого об'єкта.

Збиток людині може бути завдано, заподіявши шкоду будь-якому неживому об'єкту, від якого залежить фізичне чи психологічний добробут людини. Останнім часом психологи підкреслюють несинонімність понять «агресія» та «агресивність».

Агресія – це властивість особистості, виражене у готовності до агресії, а також у схильності сприймати та інтерпретувати поведінку іншого як ворожого. У зв'язку з цим ми можемо говорити про потенційно агресивне сприйняття та потенційно агресивній інтерпретації як про характеристики світового сприйняття та світогляду, які є стабільні для деяких людей. Деякі передумови виникнення та розвитку агресії зосереджені у характеристиках особистісних і рис характеру, а також в установках.

Людина схильна «копіювати» успішні моделі поведінки, які згодом фіксуються у досить стабільних рисах особистості, тому люди, які схильні до насильства, рідко можуть переробити за допомогою широко використовуваних засобів: посилення заходів, збільшення терміну покарання та ін. Агресія для них – це засіб досягнення цілей, і тому цілком прийнятна. Вона глибоко викорінилася у своїй особистій структурі, і модель поведінки надзвичайно зручна, тому вони навряд чи охоче відмовляться від удару. Ключем до вирішення цієї проблеми може стати психотерапія, спрямовану підвищення рівня впевненості у собі, формування більш зрілого погляду на життя та відносини з іншими людьми.

Чому сучасна людина так часто вдається до агресії, як спосіб вирішення життєвих проблем? Як згадувалося вище, людина вчиться агресії, тобто ми можемо говорити про процес соціалізації агресії в результаті оволодіння навичками агресивної поведінки та розвитку агресивної особистісної готовності. На користь цієї концепції полягає в тому, що дитина, як правило, не вибирає агресію свідомо, а дає перевагу, не маючи навичок для конструктивного вирішення своїх проблем. Агресія сприймається як соціальна поведінка, у тому числі навички та вимагають навчання.

Щоб зробити агресивну дію, людина повинна багато знати: наприклад, які слова та дії завдають страждання, які методи будуть найбільш болючими тощо. Це знання не дається при народженні люди повинні навчитися поводитися агресивно. Агресія приносить справжні нагороди. Наприклад, діти, які успішно пригнічують інших дітей в іграх можуть завжди вимагати від них всього, що вони хочуть – іграшки та привілеї. Басе вважає, що агресія щедро винагороджується дорослими.

Найкращий спосіб посилити агресивну поведінку – це пряме заохочення. Підкріплення похвали, матеріальна нагорода, речі, більше високий статус або більш прийнятне ставлення до інших людей надзвичайно ефективні. Асиміляція агресивних реакцій у своєму досвіді грає важливу роль, але вивчення через спостереження надає ще більше вплив. Немає необхідності репетирувати зразки агресивної поведінки в живих – їх символічних зображень у фільмах, телепередачах та літературі достатньо, щоби сформувати навчальний ефект спостерігача.

Людина, яка стала свідком насильства, розкриває нові грані агресивної поведінки, які раніше були відсутні у його поведінці. Спостерігаючи за агресивними діями інших людей, людина може переглянути обмеження своєї поведінки: інші можуть, тому можу. Постійне спостереження за сценами насильства призводить до втрати емоційної сприйнятливості до агресії та болю інших людей.

В в результаті він настільки звик до насильства, що перестає вважати його неприйнятною формою поведінки. Основним джерелом живих прикладів

агресивної поведінки для більшості дітей є сім'я. Привабливість людини до агресивних дій намагалася пояснити по-різному. Один з перших має точку зору, згідно з якою тварини та люди мають уроджений «інстинкт агресії». Фрейд вказав на інстинктивну основу людського прагнення до руйнування, вважаючи безплідні спроби призупинити цей процес.

У людській агресивності є свої еволюційні та фізіологічне коріння. Серед фізіологічних факторів агресії включають статеві гормони. Відповідно до теорії фрустрації, агресія не є автоматичною тягінням у кишечнику організму, а наслідком розладу, тобто. Перешкод, що виникають на шляху цілеспрямованих дій суб'єкта, чи не настання стану, якого він прагнув. Ця теорія говорить що, по-перше, агресія завжди є наслідком розладу, а по-друге, розчарування завжди призводить до агресії.

Інший погляд на походження агресивної поведінки представлено теоретично соціального навчання Л. Берковиця. Для того, щоб агресивне поведінка виникла і поширилася на певний об'єкт, необхідно, щоб існували дві умови [19] перша – що перешкода, що виникла на шляху цілеспрямованої діяльності, викликала реакцію людини на гнів, а друга – що причина перешкоди була сприйнята іншою людиною. Агресивні дії розглядаються не тільки як результат фрустрації, але як наслідок навчання, наслідування іншим людям. Агресивна поведінка у цій концепції трактується як результат наступних когнітивних та інших процесів:

1. Оцінки суб'єктом наслідків своєї агресивної поведінки як позитивних.
2. Наявність фрустрації.
3. Наявність емоційного перезбудження типу афекту або стресу, що супроводжується внутрішньою напруженістю, від якої людина хоче позбутися.
4. Наявність відповідного об'єкта агресивної поведінки, здатної зняти напругу та усунути фрустрацію.

Говорячи про причини агресії, потрібно враховувати, що агресія – неоднорідна за своєю природою.

Виділяють різні типи та види агресії.

По-перше, розрізняють реактивну та спонтанну агресію. Ряд важливих відмінностей відзначив С. Фешбах, розмежувавши один від одного експресивну, ворожу та інструментальну агресію. Експресивна агресія є мимовільним вибухом гніву і люті, нецілеспрямований і швидко припиняється, причому джерело порушення спокою не обов'язково піддається нападу. Найважливіше – це різниця між ворожою та інструментальною агресією. Мета першого полягає головним чином у тому, щоб зашкодити іншому, тоді як друга спрямована на досягнення нейтральної мети, а агресія використовується тільки як засіб (наприклад, в у разі шантажу, освіти шляхом покарання, пострілу в заручники – Взяти бандит).

Інструментальна агресія Фешбах поділяється на індивідуально та соціально мотивовану, можна також говорити про егоїстичне і безкорисливому, антигромадському та просоціальному. Серед форм агресивних реакцій, що зустрічаються у різних джерел, необхідно виділити такі: [19]

- Фізична агресія (напад) – використання фізичної сили проти іншої особи.
- Непряма агресія – дії, як манівцями спрямовані на іншу особу (плітки, злісні жарти), так і ні на кого не спрямовані вибухи люті (крик, тупіння ногами, биття кулаками по столу, ляскання дверима та ін.).
- Вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск, сварка), і через зміст словесних відповідей (загрози, прокляття, лайка).
- Схильність до роздратування – готовність до прояву при найменшому збудження запальності, різкості, грубості.
- Негативізм – опозиційна манера поведінки, зазвичай спрямована проти авторитету чи керівництва. Може наростати від пасивного опору до активної боротьби проти законів і звичаїв.

З форм ворожих реакцій зазначаються:

- Образа – заздрість та ненависть до оточуючих, зумовлені почуттям гіркоти, гніву на весь світ за дійсні чи уявні страждання.
- Підозрілість – недовіра та обережність щодо людей, засновані на переконанні, що оточуючі мають намір заподіяти шкода Розрізняють агресію і за механізмом виникнення та дії, а механізм та принцип дії багато в чому залежать від

сприйняття та оцінки людиною ситуації, зокрема – намірів, що приписуються іншому особі, відплати за агресивну поведінку, здатність досягти поставленої мети внаслідок застосування агресивних дій, оцінки подібних дій з боку інших людей та самооцінки. [19]

Розглянемо їх докладніше, тому що саме ці фактори і визначають агресивна поведінка у людини.

Перший фактор – намір: коли людина бачить, що інша збирається напасти на нього або завадити йому, то вирішальним виявляється, насамперед, та обставина, чи приписуються цьому іншому агресивні наміри та ворожі по відношенню до себе плани. Для початку агресії нерідко буває достатньо лише знання у тому, що інший живить ворожі наміри, навіть якщо суб'єкт ще й не зазнав нападу. Водночас, якщо противник заздалегідь просить вибачити його за агресивна дія, то дуже часто гнів не виникає взагалі і у відповідь агресії не відбувається. Цей ефект заснований на різній атрибуції мотивації, тобто. на приписуванні суб'єктом іншому ворожих або невинних намірів. Щойно суб'єкт вирішить, що інший має намір йому нашкодити, і виникне гнів, то змінити після цього таку атрибуцію можна лише дуже важко. Якщо ж суб'єкт дійде висновку, що інцидент був ненавмисним або що сталася помилка, то гнів, бажання помсти і прагнення агресії у відповідь можуть швидко пройти.

Другий фактор – очікування досягнення мети агресії та відплати за агресивна поведінка: [7] Поки суб'єкт має можливості здійснення прямої агресії, реалізація яких не представляє труднощів, очікування ймовірності заподіяння шкоди жертві і цим Досягнення мети агресивної дії відіграють незначну роль. Істотне значення це очікування набуває лише тому випадку, коли агресія у відповідь суб'єкта не може досягти ініціатора агресії безпосередньо, наприклад, немає можливості зустрітися з ним. Тоді може бути непряма агресія типу нанесення шкоди власності агресора чи його репутації. Імовірність, що подібні непрямі агресивні дії насправді вразять агресора, дуже різна і є як очікування наслідків результату дії – одним з вирішальних детермінантів. Наприклад, якщо єдине, що людина може зробити, полягає у скарзі на агресора начальника, а поведінку останнього не дозволяє

сподіватися на його зацікавленість у змісті скарги та вживання ним заходів, то частина агресивної тенденції, що виникла, залишиться нереалізована і збережеться на майбутнє. Якщо ж пряма агресія можлива, то вирішального значення набуває очікування іншого роду, а саме можливість відповіді агресію суб'єкта також агресією, тобто. що в наслідок свого агресивного акта суб'єкт знову перетвориться на жертву. В дієвості очікування відплати вирішальним виявляється обставина, піддався суб'єкт нападу чи ні. Якщо суб'єкт став жертвою агресії, то він здійснює принцип відплати, навіть коли ймовірність у відповідь відплати велика.

Третій фактор – сприятливі агресії ключові подразники: особливості контексту впливають оцінку ситуації, вказуючи суб'єкту, який сенс їй слід приписати. Один із прикладів це так званий ефект зброї. Якщо у лабораторному приміщенні знаходиться зброя, то агресивність випробуваного підвищуватиметься. Ключові подразники надають мотивуючий вплив, лише в тому випадку, коли відповідають поточному мотиваційному стану.

Четвертий фактор – задоволення, що приноситься досягнутим у ході агресії результатом: для людини, яка зазнала агресії і думає про відплати, сприйняття поєдинку боксерів після випробуваного одним із них ураження супроводжувалася заміщаючим переживанням, що відображало, що збуджували і множили надії на помсту, що призводило до посилення мотивації. Найбільш безпосереднє задоволення суб'єкту приносять будь-які реакції жертви, що виражають її страждання, насамперед реакції, що свідчать про зазнає нею болу. Якщо вороже агресія базується на принципі відплати, то максимальна задоволення принесе споглядання болу наперед певної сили. Подібне споглядання скорочує агресивну мотивацію до нульового. рівня і одночасно закріплює агресивну поведінку в аналогічних ситуаціях. Заподіяння незначного болу не повністю задовольнить суб'єкта та збереже залишкову агресивну тенденцію.

П'ятий фактор – самооцінка: процеси самооцінки є вирішальний детермінант агресивності суб'єкта, рівень самооцінки регулює внутрішньо обов'язкові нормативні стандарти, які можуть, як перешкоджати, так і сприяти вчиненню агресії. Якщо в наслідок несправедливого (на думку суб'єкта) нападу, образи

або навмисно створеної перешкоди буде зачеплено і принижено його почуття власної гідності (його нормативний рівень), то агресія буде орієнтована на відновлення своєї гідності здійсненням відплати [17].

Крім того, неможливо не згадати наукових психологів поведінкового підходу. Адаптивна поведінка передбачає взаємодія людини з іншими людьми, координацію інтересів, вимог та очікувань його учасників. Психологи Б. Басс та Р. Дарки розробили тест, який оцінює рівень агресивної поведінки людини. А. Бассе, який взяв ряд положень своїх попередників, розділив поняття агресії та ворожості та визначив останнє як «... реакцію, яка розвиває негативні почуття та негативні оцінки людей та подій». Створивши свій власний запитальник, диференціюючи прояви агресії та ворожості, А. Басс та А. Дарки виділили такі типи реакцій:

1. Фізична агресія – використання фізичної сили проти іншу людину.
2. Непряма агресія, круговий рух, спрямований на іншого людину або спрямоване ні до кого.
3. Роздратування – готовність виявляти негативні почуття при найменшому хвилюванні (короткий характер, грубість).
4. Негативізм – це опозиційна манера поведінки від пасивної опору активної боротьби проти встановлених звичаїв та законів.фф
5. Образа – заздрість та ненависть інших до дійсних та уявним діям.
6. Підозра перебуває в діапазоні недовіри та обережності в ставлення людей до переконання, що інші люди планують і завдають шкоди.
7. Вербальна агресія – вираження негативних почуттів як через форму (крик, вереск), і через зміст словесних відповідей (прокляття, небезпеки).
8. Почуття провини – висловлює можливе переконання суб'єкта у цьому, що він погана людина, що зло діє, а також каяття, що відчувається ним.

Насамкінець треба сказати, агресивну поведінку можна розуміти двояко: це і форма поведінки, спрямованої на заподіяння шкоди іншому людині, і форма поведінки, спрямованої на подолання перешкод без наміру зашкодити.

В основі цього поділу можуть лежати кілька різних критеріїв: «шкода – користь», «шкідливість – необхідність», «насильство – відсутність насильства»

тощо. Судячи з низки даних [20] й у першому наближенні можна припустити, однак, що власне психологічним критерієм цієї диференціації може бути «володіння Іншим – самоствердження». Із запропонованим нами критерієм диференціації агресивної поведінки перетинається іншою – "Деструктивність – конструктивність". Згідно Мейо, деструктивна агресія полягає в намірі поранити або заподіяти біль іншій людині, позбавити його сили чи просто збільшити свою владу [10].

Конструктивна агресія пов'язана з проривом через бар'єри, встановленням взаємовідносин, конфронтації з іншим без бажання завдати йому болю, але з прагненням поринути у його свідомість. Перша описується в термінах соціальної дезадаптації та непродуктивності та спрямована на придушення чи руйнування середовища. При описі другої використовуються терміни соціальної адаптації та продуктивності; вона спрямована на подолання дезадаптації через реорганізацію своїх та чужих очікувань [19].

Найбільш явно деструктивна агресія проявляється в умовах антисоціальної поведінки, скоєння злочинів, пов'язаних з застосуванням насильства [20]. Однак така агресія може мати місце і в рамках просоціальної поведінки. Конструктивна ж агресія пов'язана насамперед із просоціальним, але мало ймовірно з антисоціальним поведінкою. Диференціація агресивної поведінки за критеріями «володіння Іншим – самоствердження» та «деструктивність – конструктивність» перетинаються, але вони перекривають один одного частково.

Так, володіння Іншим і деструктивність можуть спостерігатися в антисоціальному поведінку, пов'язану з насильством. Проте прагнення до володінню (як прагнення проникнути у свідомість іншої людини) може зустрічатися і в соціальній поведінці та носити конструктивний характер (скажімо, агресивна манера ведення переговорів).

Самоствердження та конструктивність спостерігаються у просоціальному поведінці. Хоча самоствердження може бути мотивом антисоціальної поведінки, пов'язаної з насильством (скажімо, насильство, досконале ґрунті ревнощів).

Конструктивну агресію можна розглядати як різновид інструментальної агресії, але не будь-яка інструментальна агресія є конструктивною. Ступінь її конструктивності визначається просоціальним чи антисоціальним поведінкою. На відміну від конструктивної деструктивна агресія є різновидом ворожої агресії. І та, і інша можуть мати місце як в антисоціальній, так і просоціальній поведінці, тобто за виконуваними функцій вони можуть збігатися. Мабуть, два критерії диференціації агресивної поведінки, про які йшлося, є скоріше додатковими, ніж тотожними.

1.2 Загальне поняття самооцінки та її становлення

Поняття «самооцінка» включає широкий спектр фізичних, поведінкових, психологічних та соціальних проявів особистості, пов'язаних із самооцінкою себе у цих характеристиках.

Вивчення цієї концепції зазвичай починається з аналізу самосвідомості індивіда. То є, самосвідомість – це формація, з якої ізолюється та намагається знайти місце для самооцінки. Часто дослідники самооцінки, вивчаючи це, схоже, використовують такі ідентичні терміни: самосвідомість, самовідношення, почуття власної гідності та почуття власної гідності.

Однак, незважаючи на особистість, існують певні концептуальні відмінності, які дозволяють визначити термін «самооцінка». У найбільш загальних термінах ми відзначаємо, що термін «самооцінка» в психологічній літературі сприймається як складна система, яка визначає природу самостійності особистості та включає в себе загальну самооцінку, що відображає рівень самооцінки, Повага, повне прийняття або неприйняття себе, а також приватна, приватна самооцінка, що характеризує ставлення до окремих сторін. Особистість, дії, успіх певних видів діяльності. «Самооцінка може мати різний рівень свідомості [3].

У сучасній психологічній науці існує низка теоретичних підходів, пов'язаних із проблемою самооцінки, з природою її формування та розвитку. Вітчизняна наука у тих фундаментальних положень теорії Л.С. Виготського розглядає самооцінку як компонент самосвідомості особистості концепції діяльності та спілкування: «Усі

процеси самосвідомості носять опосередкований характер, оскільки вони розвиваються у діяльності людини та її спілкуванні з іншими людьми» [19]. У працях дослідників радянського періоду Б.Г. Ананьєва, Л.І. Божович, О.М. Леонтєва, С.Л. Рубінштейна, І.І. Чеснокової, В.В. Століна, А.Г. Спіркіна в загальнотеоретичному та методологічному аспектах проаналізовано питання про становлення самосвідомості та самооцінки в контексті розвитку особистості. Дані автори розуміють самооцінку як складний та багатограний компонент самосвідомості (складний процес опосередкованого пізнання себе, розгорнутий у часі, пов'язаний з рухом від одиничних, ситуативних образів через інтеграцію подібних ситуативних образів у цілісне освіту – поняття власного), є прямим вираженням оцінки інших осіб, що у розвитку особистості [6].

О.М. Леонтєв при цьому додає до когнітивного компонента емоційний аспект, пропонуючи осмислити самооцінку через категорію «почуття» як стійке емоційне ставлення, що має «виражений предметний характер, що є результатом специфічного узагальнення емоцій» [16].

Даний зв'язок когнітивного та емоційного компонентів формулює І.І. Чеснокова, розкриваючи самооцінку як узагальнені результати пізнання себе та емоційно ціннісного ставлення до себе, виділяє загальну самооцінку як синтез та узагальнення окремих самооцінок, у якій відбивається розуміння особистістю її сутності. «Переживання, пов'язані з самосвідомістю, узагальнюються в емоційно-ціннісному ставлення до себе. Узагальнені результати пізнання себе та емоційно-ціннісне ставлення до себе закріплюється в самооцінку, яка включається до регулювання поведінки особистості як один з визначальних мотивів» [19].

У роботах І.І. Чеснокової (1978), В.В. Століна (1983), С.Р. Пантілеєва (1993) та інших авторів самооцінка називається центральною ланкою сфери самосвідомості особистості, що виконує, насамперед всього, регуляторні функції у поведінці. Розвиток цієї функції дослідники обґрунтовано пов'язують із становленням її стійкості, так як саме стійка самооцінка виражає ставлення, що вже сформувалося у людини до себе і може істотно впливати на її поведінку. На думку більшості авторів [11], дієва природа самооцінки проявляється в єдності двох її

компонентів – когнітивного та емоційного. М.І. Лісіна (1983) та інші дослідники зазначають, що існують важливі відмінності в генезі цих двох психічних утворень. Когнітивна частина образу (як і уявлення про свої можливостях) виникає в основному в результаті досвіду індивідуальної діяльності дитини, афективна – завдяки досвіду спілкування та взаємодії, де відбувається асиміляція дитиною ставлення до неї оточуючих людей (хоча у спілкуванні народжуються і важливі когнітивні елементи образу) [13,14].

Найбільш продуктивне становище у вивченні розвитку самосвідомості дітей представлено у дослідженнях М.І. Лісіна та її учні. Характеризуючи структуру самосвідомості дитини, М.І. Лісіна наголосила, що відображення індивідуальних якостей знаходиться на периферії образу І, а місце його центральної ядерної освіти, зване «загальною самооцінкою», займає «цілісний підхід дитини до себе», який неявно ґрунтується на відношенні близьких дорослих до дитини. У тих випадках, коли дорослі не виражають своє ставлення до дитини, але обмежуються фізичним доглядом (як, наприклад, це відбувається у дитячих будинках), дитина не розрізняє себе, яке самосвідомість залишається нерозвиненим [13,14].

Рубінштейн додає, що самооцінка висловлює фундаментальні властивості особистості та поряд з іншими факторами відображає її спрямованість та активність [11].

Із сучасних розробок безсумнівно цікавить теорія О.А. Белобрикіної, автор виділяє загальну самооцінку – як базове ядро особистості, що включає стійку сукупність знань про себе та приватні самооцінки, що формуються на основу виконання певних діяльностей особистістю [5]. Також варта уваги теорія Р. Азімової, де самооцінка розуміється як діюча динамічна система, що визначає позитивну і негативну структуру намірів та вчинків особистості [39]. Закордонні психологи Бернс і Куперсміт розглядають самооцінку як емоційний компонент Я-концепції (змістовної структури самосвідомості), пов'язаний із ставленням до себе або окремим своїм якостям [13].

І визначають її як рівень відображення в індивіда почуття самоповаги, відчуття власної цінності та позитивного відношення до того, що входить у сферу

його Я. У межах ціннісної організації особистості розглядає самооцінку Т. Шибутані: «Якщо особистість – це організація цінностей, то ядром такої функціональної єдності є самооцінка» [20]. Автор даного терміна У. Джеймс розуміє самооцінку як оцінку свого становища у суспільстві, свого успіху чи неуспіху життя. «Самооцінка буває двох пологів: самовдоволення та незадоволення собою. Втім, можна сказати, що нормальним збудником здоров'я є для людини його сприятливе або несприятливе становище суспільстві – його успіх чи неуспіх» [35].

Також Джеймс виділяє самоповагу як більш короточасний аспект самооцінки, пов'язуючи його з рівнем домагань особистості. «Самоповага визначається ставленням наших дійсних здібностей до потенційних, передбачуваних – дробом, у яких чисельник висловлює наш дійсний успіх, а знаменник наші претензії» [21].

На основі цих міркувань У. Джеймс вивів формулу: Самоповага = Успіх/Рівень домагань. При збільшенні чисельника або зменшенні знаменника дріб буд зростати. Відмова від вимог дає нам таке ж бажане полегшення, як та здійснення їх на ділі. Наше самопочуття, повторюю, залежить від нас самих. «Прирівняй свої домагання до нуля, – каже Карлесть, – і цілий світ буде біля ніг твоїх» [22].

Представники символічного інтеракціонізму Д. Мід та Ч. Кулі розглядають самооцінку як результат взаємодії індивіда та групи: «Індивід оцінює та сприймає себе відповідно до тих характеристиками та цінностями, які приписують йому інші» [13]. Традиційно у західній літературі виділяються п'ять основних підходів до розуміння глобальної самооцінки (загальної самоповаги, самовідношення) та її структури.

1. Самовідношення – як сума приватних самооцінок, пов'язаних з різними аспектами Я-концепції. А.В. Гайфулін. Різні теоретичні підходи у визначенні поняття самооцінки

2. Самовідношення – як інтегральна самооцінка окремих аспектів, виражена за їх суб'єктивним значенням. Витоки цих уявлень історично лежать у поглядах Вільяма Джеймса, які вважали, що невдача у маргінальних сферах мало впливає на

загальну самооцінку. Проте немає прямих доказів дійсності відповідних матеріалів. Певною мірою це пов'язано з неадекватністю поняття суб'єктивного значення та можливістю існування взаємодії між значенням та самооцінкою. Таким чином, Уеллс і Марвел вважають, що якщо низька самооцінка для певної якості суперечить необхідності мати високу загальну самооцінку, тоді один з можливих механізмів полягає в зменшенні важливості тих аспектів, за якими суб'єкт сам скромно оцінює. М. Розенберг отримав підтвердження цієї ідеї: він виявив, що більш високе значення приписується індивідууму саме тим аспектів, для яких він є успішним. У дослідженні Ходжа та МакКарті була спроба безпосередньо перевірити положення про інтегральної природи узагальненої самооцінки. На основі отриманих результатів вони дійшли висновку, що інтегральна самооцінка окремих аспектів та загальна самооцінка – це різні «конструкції», за якими необхідно шукати інший психологічний контент. В цілому, на думку дослідників, результати цих експериментів змушують нас піддавати сумніву утвердження глобальної самооцінки як самооцінки, інтегрованої із приватних компонентів.

3. Самовідношення – як ієрархічна структура, включаючи приватні самооцінки, інтегровані в галузі особистісних проявів та комплекси, становлять узагальнене «я», яке знаходиться на вершині ієрархії. Таким чином, Р. Шавельзон запропонував таку модель: узагальнена самооцінка знаходиться на вершині ієрархії і може бути розділена на академічну та неакадемічну (пов'язану чи не пов'язану з академічним прогресом). Останнє поділено на фізичні, емоційні та соціальні аспекти. Проте структура узагальненої самопомоги залишається незрозумілою. Існує багато сфер, в яких проявляється особистість, так що скорочення психологічної структури самосвідомості до структури сфер самооцінки нічого не прояснить. Теоретичні погляди, відповідно до яких самооцінка та загальна самооцінка є емоційною реакцією на той чи інший контент образу самого себе, виявляються зведеними до тих сфер особистості та життєдіяльності, які можуть бути об'єктами усвідомлення та оцінки виражається у концепції Р. Шавельзона, який на основі аналізу досліджень, що культивують когнітивні та оціночні компоненти самооцінки, дійшов висновку, що ця відмінність не має великого сенсу

(оскільки немає Достатньо аргументів на його користь). Отже, самооцінка та узагальнена самооцінка просто одне й те саме.

4. Самовідношення розуміється як незалежна змінна, що має свій особливий характер. Отже, С. Куперсміт та М. Розенберг вважають самостійність як свого роду особисту рису, яка не змінюється від ситуації до ситуації та навіть від віку до віку. Передбачається, що основа стійкості загальної самооцінки полягає у двох основних внутрішніх мотивах: мотив самооцінки та необхідності постійного образу. Мотив самооцінки визначається як «особиста потреба», щоб максимізувати досвід позитивного та мінімального негативного відношення до себе.

5. Самовідношення – як почуття, зокрема досвід різного змісту (впевненість у собі, самоприйняття тощо. буд.). Дослідники Л. Уеллс та Дж. Марвелл, які аналізували різні концепції узагальненої самооцінки, ідентифікували три основні розуміння самодопомоги:

1. Любіть себе.
2. Самовладання.
3. Сенс компетенції.

К. Роджерс розглядає самосприйняття як прийняття себе загалом незалежно від його властивостей та переваг, а також ідентифікує самооцінку – ставлення себе як носія певних властивостей і переваг. Однак, якщо огляд «Уеллс і Марвелл» є різне розуміння глобальної самооцінки як єдиного цілісного суб'єкта, Роджерс розглядає самосприйняття та почуття власного переваги як два аспекти самозалежності, які поділяються на дві підсистеми: Оцінки та емоційності. У той же час більшість дослідників представляють афективний процес як оцінний, описуваний з погляду емоцій [10].

Огляд виділених нами підходів у визначенні природи самооцінки дозволяє визначити складність даної проблеми, її багатоплановість та суперечливість. Проблема самооцінки широко вивчається сучасною психологічною наукою та практикою: розроблено визначення цієї концепції, підходи до її теоретичного вивчення, є певною інформація про типи та рівні розвитку самооцінки, діагностичні методи, спрямовані на його розслідування було створено. Згідно

психологічній лексиці, самооцінка – це самооцінка себе, свої здібності, якості та місце серед інших людей.

Ставлення до ядра особистості, самооцінка є найважливішим регулятором її поведінки. Від почуття власної гідності залежить від ставлення людини до інших, його критичності, вимоги самого себе, ставлення до успіхів та невдач. Самооцінка впливає на ефективність людської діяльності та подальший розвиток його особи [22].

За В.Б. Абдрахмановою, самооцінка є особливим щаблем у розвитку самосвідомості, на якій виникає певне оцінне ставлення до себе, своїх здібностей, продуктам діяльності та ін [1]. За І.С. Коном, наші самооцінки – це своєрідні когнітивні схеми, що узагальнюють минулий досвід особи та організують нову інформацію щодо даного аспекту «Я» [24]. За А.І. Ліпкіною, самооцінка – ставлення людини до своїх здібностям, можливостям, особистісним якостям, а також до зовнішнього вигляду [17].

Як справедливо пише Л.В. Бороздіна, у сучасній психології проблема самооцінки є однією з найбільш розроблених. Однак, ні у вітчизняній, ні у зарубіжній літературі немає загальноприйнятого визначення поняття самооцінки [15].

У роботах світових психологів показано вплив самооцінки на пізнавальну діяльність людини (сприйняття, уявлення, рішення інтелектуальних проблем) та місце самооцінки в системі міжособистісних відносин, методи. Визначається адекватна самооцінка, а разі її деформації – її трансформації за допомогою освітніх впливів на людину. У психологічній науці прийнято розрізняти загальну та особливу самооцінку. У літературі з проблем вивчення самооцінки такі рівні самооцінки: завищена; занижена; адекватна (Т.Л. Іванова) [23]

Відповідно до Великого психологічного словника, самооцінка характеризується за такими параметрами:

- 1) рівню (величині) – висока, середня та низька;
- 2) реалістичності – адекватна та неадекватна (завищена та занижена);
- 3) особливостям будови – конфліктна та безконфліктна;

- 4) тимчасової віднесеності – прогностична, актуальна, ретроспективна;
- 5) стійкості та ін [14] .

У вітчизняній психології при аналізі проблеми самооцінки прийнято відштовхуватися від традиційного уявлення про те, що самооцінка функціонує як частина самосвідомості. У зарубіжній літературі прийнято термін «Я-концепція», що означає сукупність всіх уявлень індивіда себе (Л.В.Бороздіна) [15]

Щодо підходів до вивчення самооцінки, то їх виділяється кілька (по Да Круш Сампайо Антеро) [18]:

- 1) особистісний підхід, який розглядає самооцінку як найважливіший компонент самосвідомості особистості;

- 2) структурно-цілісний підхід, що передбачає розгляд самооцінки як одного з компонентів цілісної структури особистості та одночасно як складне системне за своєю природою освіта: вона цілісна і водночас багатоаспектна, має багаторівневу будову та ієрархічну структуру, включена до безліч міжсистемних зв'язків з іншими психічними утвореннями, у різні види діяльності; 3) діяльнісний підхід – підхід, передбачає розгляд самооцінки як фактора, що впливає на якість результатів діяльності особи (у тому числі професійної);

- 4) динамічний підхід використовується при розгляді самооцінки у процесі вікової зміни індивіда у взаємозв'язку зі становленням особистості;

- 5) психопатологічний підхід – самооцінка сприймається як показник психічного здоров'я як особистості;

- 6) функціональний підхід передбачає розгляд самооцінки як однієї з основних функцій особистості. Згідно Г.В. Лозової, незважаючи на те, що самооцінка є одним із найпопулярніших об'єктів психологічних досліджень, її вивчення на даний момент виявляється утрудненим у зв'язку з наявністю цілого ряду проблем методологічного характеру, серед яких даний автор називає наступні: перебування родового (по відношенню до аналізованого) поняття, у визначенні видів самооцінки (і рівнів її розвитку), у визначенні властивостей самооцінки та її функцій як психологічного явища, у встановленні механізмів формування самооцінки, а також в обґрунтуванні «структури» самооцінки.

За словами Г.В. Лозової, вивчення самооцінки ще далеке від свого завершення. Залишається ще досить багато питань, відповіді на які мають бути отримані в результаті експериментальних досліджень цього феномену [24].

Самооцінка і заснований на ній рівень домагань є значущими для особистості, тому і виникає потреба зберігати їх рівновагу. Неможливість задовольнити свої домагання завжди зіштовхують особу з неуспіхом і породжує конфлікт. Звідси і неадекватна реакція студентської молоді на свій неуспіх: вони або відкидають сам факт неуспіху, або пояснюють його невідповідними дійсності причинами. Неадекватна реакція стає захистом для особистості, дозволяє їй в разі неуспіху (саме тому, що причину неуспіху вони часто бачать не в собі) не знижувати самооцінку своїх можливостей, вимог до себе, своїх домагань.

Особливого значення у психологічній науці займає вивчення самооцінки у зв'язку з різними віковими періодами розвитку особистості.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 1

1. Агресія – це комплексне поняття, яке включає в себе акти ворожості, атаки, руйнування, тобто дії, які шкодять іншій особі або об'єкту. Людська агресивність є поведінкова реакція, що характеризується проявом сили в спробі завдати шкоди або збиток особистості або суспільству. В основі агресивної поведінки особистості найчастіше знаходяться психологічні або соціально-психологічні проблеми. Серед форм агресії можна виділити такі: фізична агресія, непрямая агресія, вербальна агресія, схильність до роздратування, негативізм. З форм ворожих реакцій відзначаються: образа, підозрілість. Агресивна поведінка постає як засіб задоволення потреби у спілкуванні, самовираження та самоствердження, досягнення значущої мети, але одночасно й реагування на неблагополучну ситуацію в сім'ї, як намагання досягти влади над іншими людьми.

2. Самооцінка – центральне утворення особистості. Вона у значному ступені визначає соціальну адаптацію особистості, є регулятором її поведінки та діяльності. Ведучим мотивом у період формування самооцінки виступає бажання утвердитися у колективі однолітків, завоювати авторитет, повагу та увагу товаришів. Також, важливу роль у формуванні самооцінки грає зіставлення образу реального «Я» з образом ідеального «Я», тобто з уявленням про те, якою б людина хотіла бути

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЗВ'ЯЗКУ АГРЕСИВНОСТІ ТА САМОЦІНКИ В СТУДЕНСЬКОМУ ВІЦІ

2.1 Характеристика методик емпіричного дослідження

Для оцінювання рівня самооцінки було обрано використовувати методику дослідження самооцінки особи С.А. Будассі. Методика С.А. Будассі дозволяє проводити кількісне дослідження самооцінки особи, тобто її вимір. У основі даної методики лежить спосіб ранжирування. В ній пропонується обрати 20 якостей особистості і проранжувати їх відносно свого уявлення про ідеальне «Я» і «Я» реальне. Результатом обробки є співвідношення «Я» реального і «Я» ідеального, тобто наскільки людина відповідає своїм уявленням про ідеальну особистість.

Для оцінки рівня агресивності була використана методика А. Басса – А. Дарки. Вона складається з 75 питань. Після обробки дозволяє оцінити рівень різних форм агресивної поведінки:

- фізична агресія,
- непряма агресія
- схильність до роздратування,
- негативізм,
- образа,
- підозрілість,
- вербальна агресія,
- відчуття провини,
- рівень загальної та мотиваційної агресивності.

Дана методика дозволяє охопити всі компоненти агресивної поведінки.

2.2 Аналіз та інтерпретація результатів дослідження

В дослідженні взяли участь 20 студентів Національного Авіаційного Університету.

У результаті проведення дослідження за допомогою використання методики «Тест Будассі С.А. на самооцінку» було отримано дані щодо рівня самооцінки студентів, які узагальнено представлені у таблиці 2.1

Таблиця 2.1

Показники самооцінки за методикою «Тест С. А. Будассі на самооцінку»

Рівні	Високий (неадекватний)	Високий	Середній	Низький	Низький (неадекватний)
%	0%	35%	45%	15%	5%

Табличні дані свідчать про те, що у опитаних респондентів домінує середній рівень самооцінки це показано на рисунку 2.1.

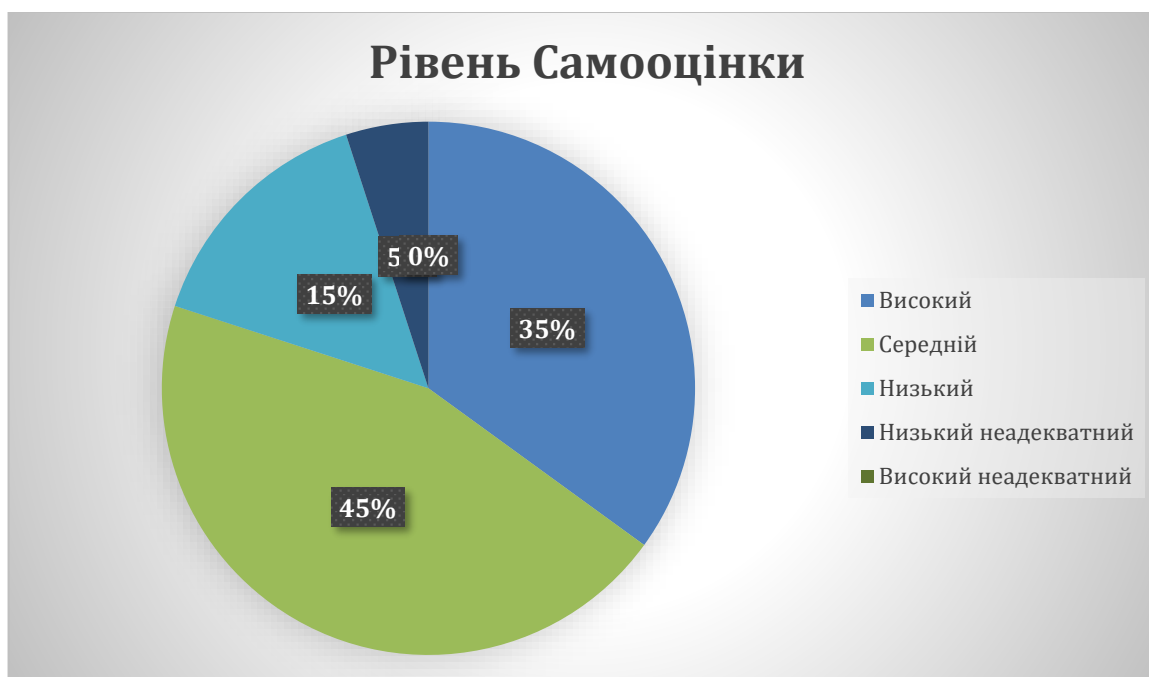

Рис. 2.1. Діаграма показників самооцінки за методикою С.А. Будассі

Отримані емпіричні дані про види агресії «Тест А. Басса – А. Дарки» наведено в таблиці 2.2:

Таблиця 2.2

Показники типів агресивності за методикою «Тест А. Басса – А. Дарки»

Рівень/вид агресії	Фізична агресія	Непряма агресія	Схильність до роздратування	вербальна агресія	Образа	підозрілість	негативізм	відчуття провини
Низький	45%	5%	5%	15%	20%	5%	55%	45%
Середній	40%	35%	45%	40%	10%	55%	30%	40%
Підвищений	15%	50%	25%	35%	55%	30%	0%	15%
Високий	0%	15%	20%	10%	15%	10%	10%	0%
Дуже високий	0%	0%	5%	0%	0%	0%	5%	0%

Табличні данні свідчать про те що у респондентів в більшості домінують низький та середній рівень агресії і тільки в непряма агресія та образа мають підвищений рівень

Це демонструє нам що у респондентів на низькому-середньому рівні знаходиться фізична агресія, негативізм, відчуття провини на середньому рівні домінує підозрілість та схильність до роздратування, на підвищеному рівні непряма агресія та образа, високий та дуже високий показує малий відсоток агресії

2.3 Співвідношення даних щодо зв'язку самооцінки та агресивності

Для підтвердження нашої гіпотези та встановлення зв'язків між агресивністю та рівнем самооцінки здійснення розрахунків нами були використані непараметричні методи математичної статистики, зокрема визначення рангового коефіцієнту кореляції r -Спірмена. Результати здійсненого кореляційного аналізу представлені подані нижче :

1. Було виявлено прямий достовірний зв'язок між почуттям вини та рівнем самооцінки ($r=0.422$; $p=0.022$)
2. Між рівнем фізичної та вербальної агресії ($r=0,425$; $p=0,022$)
3. Між рівнем непрямой агресії та образою ($r=0,423$; $p=0.022$)
4. Між схильністю до роздратування та вербальною агресією ($r=0,567$; $p=0.001$)
5. Між образою та почуттям вини ($r=0,367$; $p=0.05$)
6. Зворотній зв'язок між вербальною агресією та почуттям вини ($r= - 0,391$; $p=0.036$)
7. Між вербальною агресією та низькою самооцінкою ($r=0,735$; $p=0$)
8. Між вербальною агресією та мотиваційною агресією ($r=0,872$; $p=0$)
9. Між почуттям вини та ворожістю ($r=0,375$; $p=0.045$)

Аналізуючи результати ми розуміємо, що існує достовірний прямий зв'язок між почуттям провини та рівнем самооцінки ($r=0.422$; $p=0.022$). Іншими словами чим вище самооцінка – тим більш виражене почуття вини. На сам перед треба наголосити, що самооцінка – це співставлення своєї особистості з ідеалом. Тобто людина, у якої середній або високий рівень самооцінки вважає, що її особистісні якості не дуже розходяться с якостями ідеального «Я». Наявність кореляційного зв'язку самооцінки та почуття вини показує, що така людина вимоглива до себе і навіть невеликі провини сприймає близько до серця. Ці відчуття і призводять до почуття вини. І навпаки, людина, в якої низький рівень самооцінки, яка відноситься до себе дуже критично і визначає свою особистість як негативну, погану, далеку від ідеалу має можливість списати провину на свої недоліки. Таку залежність ми виявили вже у підлітковому віці, коли самооцінка лише формується і ще не

остаточно сформувався стиль діяльності. Але якщо така тенденція буде продовжуватись у майбутньому з такої дитини може вирости дорослий, який не несе повної відповідальності за свої вчинки. Також від ставлення до себе та своїх провин залежить мотиваційна сфера людини, адже занижений рівень дорікань призводить до бажання уникати відповідальності та прийняття важливих рішень.

Згідно з отриманих результатів також можна зробити висновок, що людина, у якої висока самооцінка, а почуття вини не дає їй спокою, буде підвищувати вимоги до себе і постійно розвиватись. Треба наголосити, що по відношенню до підлітків не можна використовувати маніпулювання на почутті провини, адже в цьому віці психіка дитини є дуже гнучкою та нестабільною і постійні дорікання можуть призвести до психологічних травм, які згодом можуть заважати продуктивній діяльності людини, її особистісному росту та прагнення до розвитку та гармонії.

ВИСНОВОК ДО РОЗДІЛУ 2

За методикою дослідження показників та форм агресії А.Басса – А.Дарки було встановлено, що у студентів спостерігаються різні форми агресії. Найвищий показник ми маємо по образі (55%). Як видно із отриманих результатів, значний відсоток респондентів мають різні форми агресії, які проявляються під час спілкування.

Для підтвердження та встановлення зв'язку між агресивністю та рівнем самооцінки був проведений кореляційний аналіз із застосуванням коефіцієнта рангової кореляції r -Спірмена і було виявлено, що існує прямий зв'язок між почуттям вини та рівнем самооцінки ($p=0.022$), тобто чим вище самооцінка – тим більш виражене почуття вини.

ВИСНОВКИ

Агресивна поведінка – це цілеспрямоване деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам, націлена на шкоду іншій людині. Агресія – це специфічні дії людини, що виражається у фізичних чи вербальних формах. Самооцінка – це оцінка особистістю самої себе, своїх можливостей, якостей і місця серед інших людей.

Достовірний позитивний зв'язок був виявлений між фізичною агресією та вербальною ($r=0,425$; $p=0,022$) Встановлено кореляційний зв'язки між непрямою агресією та образою ($r=0,423$; $p=0.022$). Тобто в основі проявів непрямої агресії – дій, які не прямо спрямовані на іншу особу так і ні на кого не спрямовані вибухи злості – лежить образа на когось чи взагалом на життя. Також був виявлений зв'язок між схильністю до роздратування та вербальною агресією ($r=0,567$; $p=0.001$). Ця тенденція є цілком закономірною. Адже найчастіше роздратування супроводжується криком та лайкою. У студентському віці це найбільш помітно, бо дитина ще не навчилась контролювати свої емоції і схильна висловлювати їх у такий, деструктивний спосіб. Таку ж закономірність можна прослідити в зв'язку між схильністю до роздратування та загальним рівнем мотиваційної агресії. Під час аналізу ми виявили його як достовірний та прямий ($r=0,698$; $p=0$). Це пояснюється тим, що мотиваційна агресія є основою і серцевиною агресивної поведінки, коли агресивні прояви – лише інструмент, за допомогою якого агресивні наміри взаємодіють з оточуючим середовищем. А роздратування у студентів є звичною формою висловлювання невдоволення

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Психология. Словарь / Под ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского М.: Политиздат. 1990. с. 494
2. Словарь практического психолога / Сост. С. Ю. Головин. Минск: Харвест, 1997. С.246
3. Войтко В.І. Психологічний словник К.: Вища школа, 2002. 294 с
4. Левитов Н.Д. Психическое состояние агрессии. Вопросы психологии. 1972. №6. С.168-171.
5. Ганова Л. А. Феномен агрессивности и особенности личности. Вопросы общей и дифференциальной психологии : сб. науч. тр. Кемерово, 1998. Вып. 2. С. 108–115.
6. Реан А. А. Агрессия и агрессивность личности. Психологический журнал. 1996. № 5. С. 3–18.
7. Калинина Е. А. Агрессия и агрессивность у подростков 14–15 лет. *Обществ. науки и современность*. 1993. № 3. С. 183–190.
8. Можгинский Ю. Б. Агрессия подростков: эмоциональный и кризисный механизм. СПб. : Питер, 1999. 220 с
9. Мединська Ю. Агресивна дитина: зрозуміти, щоб допомогти. *Психологія і суспільство*. 2002. №1. С. 107–118.
10. Соловьева С.Л. Агрессивность как свойство личности в норме и в патологии: автореф. дис. докт. психол. наук / С.Л. Соловьева. СПб., 1996. С.42
11. Бютнер К. Жить с агрессивными детьми. М.: Педагогика, 1991. 125 с.
12. Змановская Е.В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. М.: Издательский центр "Академия", 2003. 288 с.
13. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: дис. ... канд. психол. наук / С.Л. Кравчук. К., 2002.

14. Дроздов О. Ю., Агресіологія як міждисциплінарна галузь наукових досліджень. *Соціальна психологія*. 2006. №1 (15). С.43–49.
15. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия [пер. с англ.]. СПб.: Питер, 1998. 330 с.
16. Собчик Л.Н. Диагностика индивидуально-типологических свойств и межличностных отношений: практическое руководство. СПб.: Речь, 2002. С.96.
17. Ложкин Г.В., Повякель Н.И. Практическая психология конфликта. К.: МАУП; 2002. 256 с
18. Агафонова А.Ю. Дослідження Я-концепції учнів підліткового віку як спосіб якісного оцінювання освітніх систем: автореф. дис. канд. психологіч. наук. Казань . 2000.
19. Божович Л.И. Проблемы формирования личности. М.: Просвещение, 1995.
20. Джемс. У. Психология. М.: Педагогика, 1991.
21. Соколова Е.Т. Самосознание и самооценка при аномалиях личности. СПб: Питер, 2002, 224 с. 27.
22. Липкина А.И. Самооценка школьника / А.И. Липкина М.: Знание, 1976. 64с
23. Бовть О.Б. Влияние социальной среды, как один из факторов повышения агрессивности детей и подростков. Пути самопознания человека: Сб. матер. межд. конф. Киев – Севастополь: СДТУ, 1997. С. 163–164.
24. Будасси С. А. Защитные механизмы личности. Программа спецкурса. М., 1998. 39 с.